

autoformació, creació i transformació social

Quaderns d'Educació Contínua

autoformació, creació i transformació social

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona, Juanma Sanchis Marqués, María José Picher, Carlos Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento, Ana Cubas, Iolanda Corella Llopis, Antonia Campos, Francisca Borox López, Isabel Aparicio, pep aparicio guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinoyles (Escola de la Dona-Diputació de Barcelona), Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB), Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV), Francesca Salvà (UIB), Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas (UMA), Piergiorgio Reggio (UNICATT), Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi (UNIVR), Agustí Pascual (UV), Sebas Parra (UdG), Josep Mª Navarro i Cantero (FDC), Peter Mayo (UM), Vicent Mas

(UA), Ángel Marzo (UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando Marhuenda (UV), Fernando López Palma (UB), Paco López (Centre Social FPA Vicent Ventura), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin Lankshear (JCU), Michele Knobel (MSU), Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco Gutiérrez (ULASALLE), Anna Gómez (UVIC), Paula Guimarães (UL), Rosa M. Falgás (ACEFIR), Pep Lluís Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG), José Clovis Azevedo (Centro Universitário Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel Carrillo (UVIC), Vicente Carrasco (UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito (UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbiol González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina Aparicio Barberán (IGOP-UAB), Consol Aguilar (UJI),

Correcció i traducció
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació
gap

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa

Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@terra.com

ISSN: 1575-9016

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

L'Ullal Edicions

TAREPA - PV

Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

Títol: Borradores polivalentes

Autora: Mijo Miquel

(Llicenciada en Filologia i Belles Arts, doctora en Art Públic, traductora i gestora cultural independent, exerceix des de 2003 com a professora d'Escultura en la UPV. Com a investigadora, la seua activitat se centra en la producció d'espais autogestionats vinculats als moviments socials així com en els processos d'autoformació destinats a la creació d'esfera crítica.)

Tècnica: Fotocomposició digital

21x21cm

Any: 2015

IGOP-UAB: Institut de Govern de Polítiques Públiques/Universitat Autònoma de Barcelona • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University

*Aquest número monogràfic ha estat coordinat per
Clara Arbiol González (Universitat de València) i pep aparicio guadas.*

Sumari

editorial

carpeta

El 15M com a espai d'aprenentatge ciutadà
*Teresa Aguado Odina, UNED; David Abril Hervàs, professor col·laborador
grup INTER (recerca en educació intercultural) • 5*
Quin lloc donar a l'autoformació?

M. Dolores Jurado Jiménez, Universidad de Sevilla • 18

Per començar de nou - 10 tesis a favor i en contra de la universitat
Gigi Roggero, Hobo - Laboratori dels sabers comuns • 28

contínua

La investigació com a estratègia pedagògica, una proposta de saber i
coneixement des de l'educació popular
*Marco Raúl Mejía J., Planeta Paz; Fe i Alegria Colòmbia;
Expedició Pedagògica Nacional • 33*

persones, territoris i experiències

'La Repartidora': llibres, recerca social i (auto)formació crítica,
des d'un barri de València • 61

Volar més enllà de la por
*Javier Pérez Moreno. Cooperativista, educador i militant;
L'Espirall Educativa SCA (Còrdova, Andalusia) • 67*

Autoformació conjunta, creació singularsocial i aprenentatge experiencial
Iolanda Corella Llopis, Institut Paulo Freire d'Espanya • 74

investigació

Processos d'autoformació instituent en les metròpolis postfordistes
Mijo Miquel • 81

arxiu dialògica

En conversa amb l'estudi 'La Dula' • 93

llibres

David i Goliat. La primavera de les economies diverses. *Lucia Bertell, Marco
Deriu, Antonia de Vita i Giorgio Gosetti. L'Ullal Edicions-Institut Paulo
Freire d'Espanya-TAREPA-PV • 101*

Pràctica de la pràctica. *Compromiso y libertad en las experiencias educativas
emancipadoras. Publicaciones del Instituto Paulo Freire de España • 103*

Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitze el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

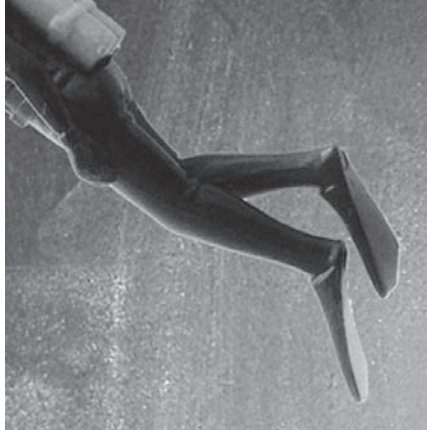
En aquest número de la revista, intentem, desitgem, traçar una línia que pose en relació tres qüestions que ens movilitzen i que ens donen a pensar. Buscàvem experiències de *creació social*, experiències que, en paraules d'Antonia de Vita¹, nasquen de la disposició creativa dels elements amb què comptem. És a dir, les experiències de creació social ho són en tant que tenen capacitat d'enllaçar, d'establir vincle amb allò que ja és, articulant de forma nova relacions, disposicions i contextos creant alguna cosa que faltava però que alhora no violenta el que és sinó que es posa en relació. El que ens mostren les experiències de creació social és que es pot acompanyar la realitat, ser realitat per a recrear-la, no des del poder ni des de l'absència de qui projecta en abstracte sinó des de l'honestetat de qui es posa en relació, de qui s'implica². La implicació, ens diu Marina Garcés, necessita d'una exposició de si, d'un deixar-se afectar. Posar-se en relació és poder experimentar l'autoritat d'allò real, deixar-se dir, deixar-se tocar. És deixar-se tocar, i és recerca, d'aquestes condicions que poden sostenir la creació.

Aquestes experiències de creació social són pràctiques de subversió, perquè en la era del subjecte empresari de si mateix³, posen la relació al centre, el reconeixement de l'altra i de la necessitat d'alteritat per transitar el camí *des de la impossibilitat de canviar el món a la possibilitat de crear condicions de vida en comú* com expressa Antonia de Vita. Hem buscat experiències de creació que en la seua proposta i en la seua acció impliquen un treball d'autoformació: una formació que naix del desig i la pregunta en posar-se en relació amb allò real, per tant una experiència de formació situada, amb sentit. Una proposta de formació que implica al si i al si en relació, que entèn que aprendre és sempre en relació amb les altres i els altres. Una experiència de formació que, atenent la invitació de Marina Garcés desapropria la cultura, que la treu dels seus llocs propis, traçant un mapa de temptatives que saben que saber és un verb més que un substantiu perquè és quelcom viu i en moviment, que es conjuga en plural perquè reconeix la continuïtat entre allò singular i allò col·lectiu en la cura d'allò comú.

¹ De Vita, Antonia (2012) *La creación social. Relaciones y contextos para educar*. Barcelona. Laertes.

² Garcés, Marina (2013) "La politización del arte" a *Un mundo común*. Barcelona. Edicions Bellaterra.

³ Gómez, Lucía i Jódar, Francisco (2015) en premsa "Gubernamentalidad neoliberal y producción de conocimiento en la universidad: genealogía de una configuración subjetiva" *Universitas Psychologica*.

El 15M com a espai d'aprenentatge ciutadà

Teresa Aguado Odina, UNED;

David Abril Hervàs, professor col·laborador grup INTER (recerca en educació intercultural)

Introducció

L'exercici i l'aprenentatge de la ciutadania és un element irrenunciable a qualsevol societat que defensi els ideals democràtics de participació i de justícia social. Entenem la ciutadania com un concepte dinàmic i relacional, una pràctica orientada al desenvolupament de capacitats i poder col·lectiu per a la creativitat, l'acció i la transformació social (Mata, Ballesteros i Padilla; 2013). Aprenem a ser ciutadanes i ciutadans exercint com a tals: l'aprenentatge de la ciutadania implica la seva pràctica a situacions concretes. Aquestes han estat les premises des de les quals s'aborda l'estudi que aquí presentam, a partir dels resultats de la recerca sobre «Aprenentatge de la ciutadania crítica. Discursos, experiències i propostes educatives» (Ref. EDU2009-09195). Partíem de tres qüestions generals: què és la ciutadania, com s'exerceix i com s'aprèn. A partir de les històries de vida de catorze persones en què analitzàvem la seva experiència i els seus aprenentatges a diferents àmbits:

- a) educatius, incloent tant l'educació reglada com la no formal;
- b) moviments socials que incideixen en la transformació social;
- c) teòric/acadèmic, professionals que desenvolupen la seva tasca de docència o recerca en aquest àmbit;
- d) polítics, en al·lusió a la militància a partits, sindicats i altres organitzacions;
- e) mitjans de comunicació, persones que treballen en la informació i comunicació en general.

Els resultats posen en evidència que l'aprenentatge de la ciutadania activa és un procés comunicatiu i participatiu permanent que es desenvolupa més en contextos informals que no pas formals. Participar en el món que ens envolta, implicar-nos en processos col·lectius, són experiències que es reconeixen com aprenentatge de la ciutadania. S'hi reconeixen referents, especialment en l'àmbit familiar, companys i amics. Les experiències viscudes en l'entorn proper constitueixen una manera inicial d'exercir drets i obligacions, de generar consciència crítica. Es posa de manifest la importància de les motivacions en aquest procés d'aprenentatge.

El 15 de maig de 2011 ens va sorprendre mentre redactàvem les conclusions de l'anàlisi final. Durant els dos anys anteriors, un tema recurrent en els debats del grup de recerca havia estat la constatació de com es generava la sensació d'indignació, cansament i demanda de canvi. Això es feia pal·lès quan parlàvem amb grups, associacions de veïns, persones concretes amb preocupacions socials, professionals diversos, etc. Ens demanàvem si això cristal·litzaria d'alguna forma concreta, si hi hauria massa crítica suficient, i la resposta va arribar amb l'acampada a la plaça del Sol de Madrid i altres ciutats d'arreu de l'estat durant dos mesos, i tot el que allà s'hi va concitar. L'estudi va concloure sense haver pogut incorporar testimonis de persones involucrades al moviment i ha estat posteriorment quan hem volgut incorporar les seves visions i experiència.

Aquest voluntat és el que ara presentam en forma de treball que reconeix el 15M com a escola de ciutadania, un espai en el qual les persones han pogut aprendre la ciutadania mitjançant el seu exercici. Aquest text aspira a justificar i exemplificar aquesta afirmació. Per a això reflexionam sobre el concepte de ciutadania, exposam les premisses de tota educació ciutadana a partir de la revisió d'estudis previs i finalment, mostram a través dels testimonis de participants directes en el 15M quines van ser les experiències que converteixen aquest moviment en un vertader espai d'aprenentatge ciutadà.

Ciutadania i aprenentatge de la ciutadania

La ciutadania, categoria política referida a la pertinença i la participació de les persones a la societat, ha adquirit rellevància social i educativa en els darrers anys. Diversos autors (Benedicto i Morán, 2003; Schugurensky, 2005) incideixen en la necessitat d'investigar en profunditat la seva dimensió més ampla, en tant que processos d'aprenentatge continuat al llarg de la vida. Per part seva Siim (2000) insisteix en què la comprensió del concepte de ciutadania, més enllà d'ideals normatius i discursos del que ha-de-ser, passa per la recerca empírica sobre com opera el principi de ciutadania en la vida social i política, quines són les seves característiques en grups humans concrets i com els individus accedeixen a la condició de ciutadans.

Ningú no neix essent ciutadà, més enllà de la naturalesa jurídica del terme. Ens fem ciutadans i ciutadanes en la mesura en què exercim com a tals, com a subjectes polítics en permanent procés de construcció i revisió, quan ens involucram amb major o menor intensitat en les qüestions que ens afecten, a nosaltres i a la nostra comunitat (Abril, 2013). És aquí on entra en joc l'educació, que va més enllà de l'escola, encara que aquesta segueixi ocupant un lloc privilegiat en la formació de ciutadans autònoms, lliures i conscients del món en què vivim, amb els seus problemes i reptes. La ciutadania s'aprèn exercint-la, però... quina ciutadania? Una ciutadania que s'adapti a les situacions d'incertesa mentre es mantén la certesa de la creixent exclusió social? Per a nosaltres, l'educació emancipadora dels éssers humans (Freire, 1997) serveix per entendre un món complex, i es fonamenta en el respecte, la solidaritat, la igualtat, el diàleg. Una educació que ens ajuda a ser conscients del que passa, desenvolupa la nostra voluntat i capacitats per transformar-lo mitjançant la participació.

La ciutadania s'aprèn exercint-la: aprenem a ser ciutadans simplement, essent-ho. Això significa participar activament en processos de diàleg i comunicació amb altres, la construcció de vincles amb els altres, el mestissatge d'idees i opinions, que contribueixen tot plegat a la construcció d'una consciència crítica (García Perez i De Alba, 2012:304). Aquesta idea inicial de què la ciutadania s'aprèn deslegitima qualsevol discurs que vulgui distingir entre ciutadans i no ciutadans: allò que s'imposa és el reconeixement de què a les societats democràtiques, l'aprenentatge i l'exercici de la ciutadania és irrenunciable.

Els estudis que han explorat els discursos i les experiències d'aprenentatge i pràctica de la ciutadania amb l'objectiu d'entendre'ls i formular propostes educatives (Biesta, Lewy i Kelly, 2009; Aguado i altres, 2011; Mata, Ballesteros i Padilla, 2013) han posat de manifest que l'aprenentatge de la ciutadania activa és un procés comunicatiu i participatiu permanent que es duu a terme més en contextos informals que no pas formals. Participar en el món que ens envolta, implicar-nos en processos col·lectius, són experiències que es reconeixen com a aprenentatge de la ciutadania. S'esmenten dues importants raons per actuar: a) la necessitat de vincles recíprocs (ser reconegut/da, sentir-se part, unir-se a altres); b) la consciència d'injustícia i el desig de canvi, de transformació, de construcció d'una societat millor. **No es tracta d'un procés en solitari, sinó d'una experiència relacional, dialèctica i comunicativa.**

En aquests processos el grup suposa alguna cosa més que la suma dels seus membres, i permet als individus créixer i aprendre junts, aportant l'acompanyament que reforça els plantejaments propis. D'aquí la necessitat de cercar aliats, de crear vincles que permetin la consecució de fites concretes. La necessitat d'un mestissatge apareix reiteradament als testimonis, mestissatge que suposa dialogar, mesclar-se, contaminar-se amb altres que tenen visions diferents i fins i tot oposades. És en la diversitat d'idees, procedències i opinions on es generen els processos participatius.

De fet, és el reconeixement d'aquesta diversitat i complexitat allò que justifica la necessitat de parlar, comunicar, participar. És necessari ser capaços de fer propostes creatives, que qüestionin les coses com són i que promoguin la transformació social allà on apreciam injustícia i desigualtats. De manera sintètica, els treballs revisats ens alerten de què educar per a l'exercici d'una ciutadania activa, crítica, participativa, implica assumir uns principis bàsics com són la coherència, la praxi i la participació, la relació, la justícia, la cura, la diversitat, el diàleg, la crítica, la transformació i la creativitat (Aguado i altres, 2013).

En aquest marc conceptual sobre com entenem la ciutadania i agafant com a referents els estudis previs revisats sobre els discursos de les persones involucrades en espais concrets de pràctica ciutadana, es situa el treball que aquí presentam. Consideram el 15M com a moviment social que ha estat i possiblement, sigui encara, un espai d'aprenentatge i exercici de la ciutadania: una escola ciutadana.

El 15M com a escola ciutadana. Anàlisi de discursos

Aquesta anàlisi de discursos i processos a través dels quals la ciutadania s'exerceix constitueix una línia emergent de recerca (Biesta, Lawy i Kelly, 2009; Hausendorf i Bora, 2006). L'enfocament adoptat per estudiar com el 15M actua com a «escola ciutadana» ha estat l'anàlisi del discurs de persones involucrades en el mateix. Hem realitzat entrevistes en profunditat a quatre persones que han participat en el 15M des dels seus inicis i fins a la data. Es presenten a continuació les persones entrevistades, el guió de l'entrevista i els resultats principals de les mateixes:

Mètode: Partiem de tres qüestions generals en relació amb experiències anteriors, durant i després del 15M. En una primera fase del projecte hem realitzat aquest estudi exploratori, centrat en quatre entrevistes en profunditat. En l'anàlisi s'ha fet servir la metodologia de les life-stories focalitzades en el 15M com a espai d'aprenentatge de ciutadania i entorn a les següents qüestions:

- a) experiències prèvies al 15M
 - grups, associacions i espais de participació;
 - formació acadèmica i professional;
 - experiències vinculades a allò viscut el 15M.
- b) experiència al 15M
 - descripció d'allò viscut, realitzacions, experiències;
 - motius per involucrar-se;
 - aprenentatges, experiències de canvi personals i col·lectives.
- c) experiències post-15M
 - evolució personal;
 - il·lusions, preocupacions, aprenentatges;
 - grups, iniciatives, experiències actuals.

La selecció de les persones ha estat feta amb cura ja que volíem comptar amb el testimoni de persones involucrades de manera activa en el moviment, i no de forma circumstancial. Les persones entrevistades són quatre i pertanyen a diferents generacions, amb perfils distints pel que fa a la seva formació acadèmica i professional, i diferents orígens nacionals. Aquestes són algunes de les seves característiques:

- A** és un jove de 28 anys, nascut a Veneçuela i resident a Mallorca des de la seva adolescència. Era a la universitat durant el 15M i en l'actualitat és regidor a Palma d'un nou partit sorgit arran del moviment dels indignats. El seu pas pel 15M, segons ell, el va convertir en un activista integral.
- B** és mallorquina, 38 anys. Va començar estudiant economia i va acabar estudiant filosofia, matèria de la qual és docent avui dia. D'ençà que era petita ha estat molt sensibilitzada amb la protecció dels animals, i el seu pas pel 15M també va marcar la seva manera d'involucrar-se posteriorment, tant al moviment assembleari de docents, com a l'*antiespecisme*.
- C** té 25 anys i el 15M li va servir com a canal d'expressió després d'una adolescència integrada a bandes punk de connotacions polítiques que va voler deixar enrere després que matassin a un dels seus companys. En l'actualitat resideix als Estats Units, on treballa a una granja ecològica.
- D** té 66 anys i és jubilada. Va militar al Partit Comunista i es declara feminista; ha treballat com a funcionària de l'administració, té dos fills, divorciada des de fa 25 anys i fa part de l'assemblea del 15M del barri de Prosperitat, a Madrid.

Resultats de les entrevistes

Els resultats de l'anàlisi realitzada s'exposen agrupats entorn als tres moments plantejats per a les narracions: abans, durant i després del 15M. Dins l'abans es destaquen les motivacions per sentir-se al·ludits com a ciutadans actius; en el «durant» es reconeix el 15M com a punt d'inflexió vital, una escola de participació activa, la influència del factor emocional i el reconeixement d'allò petit: el context, allò proper. També es fa referència a les limitacions de les assemblees com a espai de participació i comunicació. En el «després» del 15M s'evidència un altra manera de participar i de mirar al que succeeix: es passa del «no ens representen» a la implicació social; es valoren les xarxes com a via i espai de comunicació i acció social.

A) Abans del 15M: motivacions per a la implicació ciutadana.

Si la participació fonamenta la ciutadania, les motivacions per a la implicació dels nostres relatants es mouen entre els valors (igualtat, solidaritat, per exemple), i una posició ètica (la incomoditat davant les situacions d'injustícia social, per exemple, tal

i com expressa A), o la recerca de «semblants», en termes de relacions humanes, com expliquen B, en justificar el canvi d'estudis universitaris d'economia a filosofia; D en apel·lar al seu compromís amb el feminisme perquè «*Encontré gente buena. El feminismo me permitió comprender... yo desconfío de los hombres*». Sense oblidar, com expressa C, la identificació amb els grups d'afins, especialment a l'adolescència: un cert «encaix».

Tots els nostres personatges tenen amb anterioritat al 15M una trajectòria d'implicació social, però en diferents àmbits: A, voluntari a ONGs i un col·lectiu anticapitalista; B, activista del moviment animalista; C va ser *redskin* en la seva adolescència; i D entre el feminisme i la militància comunista. La majoria reconeixen també un primer espai de formació i aprenentatge polític (assimilat a allò comunitari) a la família.

L'adquisició d'una mirada global o complexa apareix als seus discursos. Després del seu pas pel 15M es percep una anàlisi amb la qual comparen i assenyalen les deficiències o insuficiències de la implicació ciutadana anterior sobretot quan es refereixen a la participació en organitzacions no-governamentals, en forma de voluntariat, en contraposició a organitzacions de caràcter sòcio-polític. Com recorda A:

«El aquí y ahora es fundamental, y el trabajo de las ongs es básico. Ahora bien, normalmente no hay un análisis político detrás de decir cuáles son las razones, cómo se explica que esto o aquello pase... ¿Qué hace que la pobreza, que los problemas sociales en general sigan allí? Claro... lo puedes mirar desde la perspectiva clásica, histórica, de la paridad, es decir, como un problema meteorológico que está allí y tú intentas echar una mano, o aparte de esto, intentas cambiar la realidad coyuntural pero también la estructural... Esta es la parte del análisis político, de la estructura, que participar en una organización política me permitió...».

Per a B va ser la resposta social a la crisi i la participació en el moviment de l'anomenat «Estat del Malestar» i *Democracia Real Ya*, previs al 15M, que pretenien «crear consciència» de les causes i causants de la crisi i la interconnexió de problemes entorn a la mateixa que eli va permetre construir aqueixa mirada més global.

B) El 15M com a punt d'inflexió a les seves vides.

Per a tots els nostres relatants el 15M va suposar un punt d'inflexió en les seves vides, que va canviar no sols la seva manera de participar i involucrar-se, sinó fins i tot l'entorn més immediat de relacions personals i d'amistat. Tots coincideixen en la importància del 15M com espai d'emancipació personal i col·lectiva, com a intent de canviar-ho tot. C, per exemple, recorda que «*estuve en la acampada viviendo y durmiendo todo el tiempo, casi dos meses, fueron hasta hace bien poco los dos meses más intensos y bonitos de mi vida (...). Creo que vi en el 15M la forma de expresar todo lo que sentía y mis ideas dejando de lado todo el odio que había cargado hasta entonces*», *dice tras haber dejado atrás una adolescencia difícil y según relata, vio-*

lenta. Y sigue: “La acampada para mí lo cambió todo, allí conocí a muchos de los que hoy por hoy son grandísimos amigos. Aprendí que las cosas no son tan bonitas como nos las quieren mostrar. Aprendí el egoísmo de la gente...si quieres arreglar el mundo empieza por tu casa”.

De la mateixa manera s'expressen A i B:

“Te encontraste a muchos que estaban en la misma situación que tú y encontrabas como la alegría de decir: no soy el único, no soy la única, y además hay mucha gente dispuesta a movilizarse y a pensar aunque sea a soñar por un momento, un mundo distinto” (B).

C) El 15M com a escola de participació i activisme.

A pesar de provenir de diferents experiències organitzatives, tots els nostres personatges reconeixen haver après coses noves i intenses amb el 15M, com a moviment vist en perspectiva, i en particular a les acampades i assemblees, en les quals totes i tots varen estar organitzats. L'aprenentatge de la participació, d'una participació horitzontal i entre iguals, a partir de les assemblees, ocupa un lloc central en els seus discursos, així com la importància d'organitzar la participació:

“La parte teórica y luego la parte práctica, del funcionamiento de una asamblea, de una dinámica asamblearia, ese podría ser un aprendizaje inicial de lo que yo saqué de mi participación en el 15M” (A).

B: *“Sí... tuvo consecuencias, consecuencias materiales, el 15M, pero a nivel personal, más político, yo no sabía qué era una asamblea cuando llegué allí, aprendimos a debatir, aprendimos a construir en común, aprendimos a consensuar y aprendimos a compartir, que puede sonar un poco... pero es muy político. Porque si tú quieres hacer política en los movimientos sociales has de saber gestionar el “compartir” con personas que tienen diferentes opiniones a la tuya, y poder llegar a acuerdos para después poder materializar estos acuerdos en la realidad. Sí, fue una escuela de ciudadanía, de ciudadanía activa, y aprendimos”.*

D) Les assemblees com a espai relacional de persones i mirades.

Dins del 15M, les assemblees se'ns presenten com a espais d'aprenentatge i en el centre d'aquest aprenentatge, la interrelació de persones, en la seva diversitat, així com de «lluites» i perspectives (o mirades). A les assemblees s'hi posen en comú i s'hi comparteixen una diversitat tremenda d'interessos i motivacions:

“(a diferencia de Barcelona), aquí todos nos hemos mezclado, por ejemplo desde mi lucha, la lucha antiespecista, las feministas son ahora también antiespecistas, o los libertarios, que siempre lo han sido, ahora hacen comida vegana, las feministas...” (B).

“me junté con gente con la que nunca lo hubiera hecho, que piensan distinto, también de derechas, pero con ganas de hablar, de pensar... hablar con alguien que

piensa distinto, que dice algo provocador y a partir de ahí discutir”... “Ilusionante, las personas hablando en primera persona, no en tercera o hablando de otros, yo pienso, yo creo, yo siento...”. (D)

És ben interessant en aquest camp de les interaccions veure com va influir la perspectiva feminista en la configuració del llenguatge de gènere dels nostres relatants: A, per exemple, s'expressa d'ençà del 15M sempre en gènere femení, des d'una clara aposta antipatriarcal, i B recorre a termes neutres des del punt de vista del gènere. En ambdós casos, un altre aprenentatge del 15M.

I no obstant, els qui van participar en aquelles assemblees i a les acampades, i van deixar a les places un trosset de les seves vides, també són conscients de les limitacions que tenien aquells espais en què tant havien pogut sentir i après:

«No íbamos a ningún lado más que a practicar, para que saliesen de allí las acciones, a la larga, pero claro, te das cuenta de que estás siempre hablando de los mismos temas, te tiras asambleas eternas para ver si hay que tomar alcohol o no en la plaza... La frase aquella de «vamos despacio que vamos lejos»... sí, vamos despacio... «por ahora», iremos lejos pero no sé si desde aquí... Todo era muy repetitivo... Sirvió para otra cosa, ahora, no se podía mantener porque realmente no íbamos a ningún lado... Sólo aprendíamos» (B)

“Fue una experiencia preciosa, pero terminé muy cansada, mucha gente lo vivió al revés, pero sinceramente a mí tener que discutir todo cada vez con millones de personas, para no llegar a ningún punto, a mí me roba la energía” (C).

Referències reiterades a les discussions eternes, gent que *«cogía el micro y no lo soltaba»* (B), que feien entrar en contradicció l'horitzontalitat com a mètode i objectiu de les assemblees, i que van dur a replantejar la manera de continuar el propi 15M.

E) La determinació del factor emocional.

Sigui de manera explícita o implícita, els nostres relatants destaquen la importància del factor emocional en l'aprenentatge vivencial del 15M, una sort de comunió en el sentit freireà del terme, en un espai en el qual es comparteixen interessos comuns que superen les diferències d'interessos i de motivacions:

“y gente que hubiese por allí, gente que no conocías, pero con muchísima alegría y entusiasmo, dispuestos... Esto, en un ambiente... no sé, de una EMOCIÓN, de una vivencia que supongo que todo el mundo encontraba única, yo por lo menos, de hecho, si encuentro que hubo un espacio “revolucionario” por decirlo de alguna manera en el 15M fue esa primera semana, donde brotaron unas emociones de... de... de... compañerismo, de... comunidad, de comunidad absoluta, en la que las diferencias habituales que tú ves por la calle como no te conozco no te hablo eso en este espacio desaparecía totalmente y allá podías hablar con cualquier persona desde la

más positivas emociones, y esa forma de relacionarse en ese espacio a mí me dejó absolutamente marcado...” (A)

“En el terreno personal, me llenó de emoción. Allí había *EMOCIÓN* en todo lo que hacíamos. Había un sentimiento... El sentimiento de que era posible construir una realidad diferente... No estábamos allí para aprender, yo sé que aprendí, pero estábamos allí para construir una realidad diferente y demostrar al «pueblo» que nosotros nos podíamos autoorganizar al margen de los partidos políticos, que no nos escuchaban y estaban sometidos a los poderes económicos, y que nosotros podíamos construir otra realidad.» (B).

F) Reprendre el context, allò petit.

El 15M va evolucionar amb les acampades. Les assemblees van decidir que era el moment de plegar les tendes de campanya i posar en pràctica allò après en aquelles setmanes intenses, que s’havia de treslladar al terreny d’allò concret, entre altres coses perquè «centralitzar-ho tot en una acampada no era un fi en si mateix» (B). S’havia de posar en pràctica allò que el polítolleg Joan Subirats assenyalava com la triple raó de ser de qualsevol moviment social: incidència, dissidència, resistència...

“Lo suyo era que hubiese asambleas de barrio donde la gente pudiese hablar sobre cuáles eran los problemas de su ciudad para dos cosas: por un lado intentar colaborar, cooperar, en las posibles propuestas de soluciones, como asumir que podemos hacer cosas por nosotras mismas” (A).

“Creo que mis preocupaciones cambiaron radicalmente, dejé de pensar en grande, empecé a comprender que uno es lo que tiene en su entorno, y si cambiamos a nivel individual y grupal desde abajo” (C).

“En el barrio hay gente distinta a la que yo pensaba... ahora hago vida de barrio. Hay anarquistas, gente sin cultura política, pero con ganas... es una experiencia de aprendizaje” (D).

G) Després del 15M: una altra manera de participar i de mirar.

En el post-15M, els nostres relatants es movien entre la frustració i la reproducció a nous espais més enllà de les places, de l’«esperit» assembleari, alternatiu, del 15M. C, per exemple, va repoblar amb altres companys d’acampada i assemblees un poblet abandonat de Sigüenza on intentaven recrear allò après al 15M, fins que...

“Obispo y gobernador nos echaron del pueblo pues la ley no nos permitía rehabilitar e instalarnos en las casas abandonadas. No he vuelto a participar en nada... si mis amigos me piden ayuda yo se la doy... Llevo de viaje dos años, viendo realidades mucho más terribles que la que tenemos, eso no significa que no debemos cambiar la nuestra, sólo que me hace ser escéptica a la hora de pensar que podamos cambiar a mejor la vida de todo el mundo.”

C va decidir canviar de vida, i va enfocar les seves inquietuds cap a l'agricultura ecològica, a un altre país: *“Para mí la experiencia fue hermosa, pero en lo que se ha convertido es algo que no me gusta nada. Sólo el movimiento de Stop Desahucios es lo que realmente me representa. Espacios sociales ocupados y otros...”*

Tot i que allò après és aplicat per cadascú en contextos geogràfics i relacionals distints, podem afirmar que des del punt de vista de l'aprenentatge ciutadà, el 15M va fer créixer els nostres relatants, com A, qui diu haver esdevingut gràcies al moviment un «activista integral»:

“...no sólo en el movimiento estudiantil sino en general. Yo tenía una participación en la organización pero bueno, era como limitada, y era como una persona que dedica una parte de su tiempo a una actividad. Yo la dedicaba a participar en una organización política. Después del 15M deja de ser, al menos para mí personalmente, deja de ser una actividad más, un hobby o un espacio de mi tiempo para convertirse prácticamente en mi vida... Yo no era una persona que hacía activismo, sino que después del 15M me convierto en un activista casi integral, dedicando muchísimas horas a todos los espacios políticos, y eso es sin duda un resultado del 15M, sí”. (A).

El funcionament assembleari, entès com una manera d'enfocar el diàleg i la interacció als espais col·lectius, es converteix en el “mètode” que marca la manera de participar i involucrar-se dels nostres personatges en endavant, ja sigui com en el cas de B en el moviment antiespecista, el col·lectiu de docents en defensa de l'educació pública o el treball a l'aula de l'institut d'educació secundària on treballa:

“Hacemos asambleas... Los chicos lo llaman “hacer cosas especiales”, y la verdad es que muchas veces saben mucho más que los mayores, y les es más fácil llegar a las ideas de justicia a ellos que a nosotros” (B).

H) Del «no ens representen» a la implicació social i fins i tot política.

Interrogats sobre el perquè del «no ens representen» en tant que resum de la crítica i rebuig al sistema democràtic purament representatiu, A i B parlen de diferents tendències dins el 15M, una més «realista» i l'altra més «idealista». Els «realistes», amb qui els nostres personatges es reconeixen, aposten per continuar participant en espais col·lectius organitzats fins i tot institucionals, que havien protagonitzat bona part de la crítica del 15M. El sorgiment del partit polític Podem a Espanya, que en part es presenta com a hereu del moviment, esdevé per a alguns un espai més d'implicació política o ciutadana, això sí, amb perspectiva crítica: *«Yo creo que hay que hacer pedagogía sobre esta cuestión, en el sentido de que las instituciones, nuestra participación en las instituciones es útil, pero no es la solución»*, adverteix A, en l'actualitat regidor a l'ajuntament de Palma.

I) La importància de les xarxes.

Les xarxes constitueixen un element important en totes les nostres històries, abans, durant i després, en dos sentits: per una part, com a eina de treball en xarxa, ja sigui per coordinar activitats en l'àmbit local, o altres espais. Per l'altra, com a comunitat virtual en la qual alguns dels nostres relatants amplien la seva mirada i la seva xarxa de "semblants".

Aquesta mateixa feina en xarxa va facilitar l'organització prèvia al 15M, s'hi va formar la gent durant el 15M, segueix aportant continuïtat als espais de militància o implicació posteriors, i constitueix una eina d'aprenentatge reconeguda:

«Después empecé a participar en las redes, en las redes sociales te llegan muchísimas informaciones, conoces a muchísima gente, ... creo que son un elemento muy potente de transformación, yo les explico a los niños en clase, si las saben utilizar...» (B).

I en parlar de la importància de "teixir xarxes", afirma:

“Sólo digo que ahora a través de twitter o facebook conozco a mucha gente que tal vez no conozco en persona pero con quienes comparto una visión, incluso fuera de Mallorca, de algunos de los movimientos más desarrollados, por ejemplo la plataforma ciudadana vinculada al impago de la deuda... hay gente que la está desarrollando en Barcelona, Valencia y Madrid con quienes puedo debatir gracias a los vínculos establecidos durante el 15M y de quienes aprendo, sé cómo acudir a la información, que es algo muy difícil en estos tiempos” (A).

Conclusions

El 15M ha estat, efectivament, un moviment social i una autèntica escola ciutadana en la qual les experiències vitals han estat fortament interpel·lades. Els testimonis dels nostres entrevistats mostren a través de quins processos han exercit i après ciutadania mitjançant la seva participació en el dit moviment. Les seves experiències ens parlen de la necessitat de construir vincles recíprocs (parlar des d'un mateix, com a persona, amb altres que són distints a mi, generar confiança); de prendre consciència de les injustícies i de compartir un desig de canvi, de transformació (no basta amb ajudar i tenir bones intencions, és necessari ser crítics i analitzar-ne les causes, de les injustícies).

Tots ells ens mostren com la participació significa relació, comunicació, dialèctica, diàleg; valoren els contextos informals no institucionalitzats en els quals un no es sent obligat a complir amb un rol prefixat. Ens alerten de les limitacions d'algunes fórmules en parlar d'assemblees pel que fa a ser autèntics espais de comunicació i diàleg. La rellevància del factor emocional per donar sentit i motivar el pensament i l'acció; l'eficàcia de les xarxes per mantenir la comunicació i el diàleg, el vincle intel·lectual i afectiu que s'hi ha establert. Quan insisteixen en passar de la indigna-

ció i el «no ens representen» a l'acció en favor d'allò que està per venir, ens recorden allò que Joan Salas defensava el 1901: «revolució és transformació... el treball no és la mera reacció davant allò existent, sinó i principalment, l'acció en favor del que està per venir... la tasca cooperativa és una tasca d'acció social, eminentment positiva i de construcció d'un món nou».

Totes aquestes consideracions tenen una gran rellevància educativa, ens assenyalen com educar en ciutadania mitjançant el seu exercici; ens alerten de la necessitat d'atendre una alfabetització social i política; la pràctica d'una ètica i uns valors amb els quals afrontar les contradiccions: la solidaritat, l'equitat, la responsabilitat, el diàleg; del diàleg, la democràcia i la practicitat com a elements irrenunciables. Prendre consciència del que passa, parlar amb altres, informar-nos, prendre decisions per actuar. Una consideració final té a veure amb una idea transversal a totes les narracions dels nostres entrevistats: l'apropiació i la manipulació del llenguatge. Justament perquè l'experiència del 15M va representar comunicació i diàleg, es fa evident com el llenguatge no és neutre, com es fa servir en benefici de diferents discursos que legitimen un determinat estat de coses. D'aquesta manera s'hipoteca la nostra capacitat d'acció. I al mateix temps, el llenguatge, el discurs, parlar no sols «amb», sinó per als altres, condiona la participació mateixa. Algun dels nostres entrevistats al·ludeix al fet que la major part de persones amb qui es va relacionar al 15; tenien estudis acadèmics. Ens plantejam: el 15; és un moviment i una escola ciutadana només per a persones il·lustrades, per a persones amb formació acadèmica? És el pensament el que s'involucra en l'exercici de la ciutadania, a més del dir i el fer. Ens demanam sobre com aquest pensament es genera i es nodreix, més enllà dels àmbits escolar i acadèmic. Ens demanam de quina manera les experiències aquí analitzades poden ser transferides i donar sentit al que passa a espais més formals. La nostra intenció és continuar amb l'estudi exploratori que aquí vos hem presentat, implicant persones amb experiències prèvies diverses, i per això agraïm les contribucions d'aquells qui ens llegeixin, ja sigui oferint les seves opinions o el contacte amb altres persones que puguin oferir el seu testimoni.

En relació amb l'apropiació del llenguatge, els discursos analitzats en aquest treball insisteixen en recordar que l'educació no és un servei, la democràcia no és un procediment, ni la ciutadania no és pas civisme. L'educació és pràctica de la llibertat, la democràcia és el poder de la gent i la ciutadania és responsabilitat i solidaritat amb la comunitat.

Referències bibliogràfiques

- ABRIL, David. (2012). *Educación y ciudadanía activa. Reflexiones y propuestas a partir de historias de vida*. Tesis Doctoral disponible en repositorio virtual UNED. www.uned.es
- AGUADO, T. i altres (2013). *Aprendizaje de la ciudadanía activa. Discursos, experiencias y propuestas educativas*. Informe de investigación inédito. Ref. EDU2009-09195
- BENEDICTO, J. i Orán, M.L. (2003). Los jóvenes ¿ciudadanos en proyecto? En Benedicto, J. y Morán, M.L. *Aprendiendo a ser ciudadanos. Experiencias sociales y construcción de la ciudadanía entre los jóvenes*. Madrid: Injuve, 39-64.
- BIESTA, G., Lewy, R. i Kelly, N. (2009). Understanding Young people's citizenship learning in every life: The role of contexts, relationships and dispositions. En *Educación, Citizenship and Social Justice*, 4 (1), 5-24.
- GARCÍA PÉREZ, F.F. i De Alba, N. (2012). La educación para la participación ciudadana. En De Alba, N. y Santiesteban, A. (eds). *Educación para la participación ciudadana en las Ciencias Sociales*, 1. Sevilla: AUPDCS.
- FREIRE, P. (1997). *Pedagogía de la Autonomía*. Mexico: Siglo XXI.
- GIROUX, H. (2003). *La inocencia robada. Juventud, multinacionales y política cultural*. Madrid: Morata.
- INNENARITY, D. (2008). Un mundo sin alrededores. En *Revista CIGOB d'Afers Internacionals*, 82-83, pp 51-55.
- MATA, P. (2012). *Ciudadanía activa, participativa y crítica. Reflexiones y propuestas educativas*. Tesis doctoral disponible en repositorio virtual UNED. www.uned.es
- SALAS, J. (1901). *Revista Cooperativa Catalana*, 15, 27.
- SCHUGURENSKY, D. (2005). *Citizenship and citizenship education*. Consultado el 10 septiembre de 2015 en <http://fcis.oise.utoronto.ca>
- SIIM, B. (2000). *Gender and Citizenship: Politics and agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: University Press.
- TONUCCI, F. (2009). ¿Se puede enseñar la participación? ¿Se puede enseñar la democracia? En *Investigación en la escuela*, 68, 11-24.